

# แกน : การศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์<sup>1\*</sup>

วุฒิชัย สว่างแสง<sup>1</sup> และ พุทธรักษ์ ปรานนอก<sup>2</sup>

<sup>1,2</sup> สาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก

<sup>1,2</sup> คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

<sup>1,2</sup> มหาวิทยาลัยขอนแก่น

## บทคัดย่อ

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกน โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร พบว่า การศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกน เป็นการประยุกต์ใช้เทววิทยาในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับประวัติศาสตร์ โดยศึกษาแกนในฐานะเป็นพระเจ้าสูงสุด มีความสำคัญ และอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์อีสานใน 2 ประเด็น คือ (1) มโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ เป็นแนวคิดสำคัญในการอธิบายวัฒนธรรม และพฤติกรรมของคนในสังคม และ (2) ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นบทบาทของแกนที่กระทำต่อสังคมประโยชน์ในการศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกนมี 4 ประเด็น คือ (1) ทำให้เกิดความครอบคลุมการศึกษา (2) การประยุกต์ใช้เทววิทยา (3) ใช้วิธีการศึกษาได้อย่างเหมาะสม และ (4) นำเสนอองค์ความรู้ใหม่

**คำสำคัญ :** แกน, เทววิทยา, พระเจ้า, ประวัติศาสตร์อีสาน

<sup>1\*</sup>บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “มโนทัศน์เรื่องแกนในวัฒนธรรมอีสาน” ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น

# Thaen : Historical Theology Study

Wuttichai Sawangsang<sup>1</sup> and Puttharak Prabnok<sup>2</sup>

<sup>1,2</sup> Philosophy Program in Eastern Philosophy and Religion

Faculty of Humanity and Social Science

<sup>1,2</sup> Khon Kaen University

## Abstract

This article aims to study the historical theology of Thaen by the documentary research method. It is applied theology to study the relationship between God and history by studying the Thaen as the supreme god. Thaen has great importance and influence in Isan history in 2 aspects: (1) the ideal history which is the key ideal for describing culture and behavior of people in society and (2) the real history which is a role of Thaen that acts in society. There are 4 benefits of studying the historical theology of Thaen: (1) comprehensive study, (2) applied theology, (3) appropriate study, and (4) new knowledge.

**Keyword :** Thaen, Theology, God, Isan history

## บทนำ

ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวในอดีตของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่เมื่อใด ไม่อาจทราบได้แน่ชัด แต่รู้ว่ามีอยู่ และเกิดขึ้นจริง เพราะสังคมมนุษย์ในปัจจุบัน เป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ จึงเชื่อได้ว่าแรกเริ่มของประวัติศาสตร์นั้นมีอยู่จริง เพียงแต่มนุษย์ยังไม่มีเครื่องมือในการสืบค้นเท่านั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน จึงเริ่มต้นศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ หรือที่มนุษย์สร้างขึ้น แล้วคาดการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต ส่วนประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจอ้างอิงเวลา สถานที่ ก็กลายเป็นตำนานที่ไม่อาจทราบข้อเท็จจริงที่แน่ชัดได้ แต่มีความสอดคล้อง และมีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง อย่างเช่นตำนานความเชื่อ และแนวคิดทางศาสนา

การศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ จึงไม่อาจปฏิเสธความเกี่ยวข้องกับตำนานความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นแนวคิดเบื้องหลังประวัติศาสตร์ของมนุษย์ เพราะอย่างน้อยตำนานเหล่านั้นก็มีผลต่อโครงสร้างทางสังคม และวัฒนธรรม เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรม แนวคิดของสังคมในอดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าเป็นการยากที่จะพิสูจน์ให้เห็นเชิงประจักษ์ และไม่มีหลักฐานใด ๆ มายืนยันการเกิดขึ้นจริงประวัติศาสตร์เชิงตำนานก็ตาม โดยเฉพาะตำนานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ หรือเรื่องศาสนา ที่มักเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ความนึกคิด ศิลธรรม และพฤติกรรมของมนุษย์ มีบทบาทต่อการสร้างประวัติศาสตร์ และอารยธรรม ที่เกิดขึ้น และกระจายอยู่ทั่วโลก

ตำนานศาสนา มักเริ่มต้นตั้งแต่การเกิดขึ้นของโลก และมนุษย์ ไล่เลียงจนมาถึงยุคประวัติศาสตร์ เต็มเต็มช่องว่างของประวัติศาสตร์ ดังที่ เซนต์ ออกัสติน นักปราชญ์ชาวคริสต์ที่ได้แสดงความเห็นว่า พระเจ้าเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์ของมนุษย์ เพราะพระเจ้าเป็นผู้วางแผนการให้กับทุกชนชาติ ทุกภาษา ประวัติศาสตร์มนุษย์จึงมีลักษณะเป็นสากล (Universal history) (สืบแสง พรหมบุญ, 2527, น. 78) แม้ว่าในทัศนะของศาสนาที่ยากที่จะพิสูจน์ข้อเท็จจริง แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธอิทธิพลแนวคิดเรื่องพระเจ้าสร้างโลก และมนุษย์ได้ เพราะแนวคิดนี้มีอิทธิพล และเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก ฉะนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์จึงหนีไม่พ้นที่ต้องมีการศึกษาแนวคิดเรื่องพระเจ้า และในขณะเดียวกันการศึกษาเรื่องพระเจ้า หรือการศึกษาเทววิทยา ก็มีส่วนที่ต้องศึกษาเรื่องพระเจ้าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ เป็นเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาเรื่องพระเจ้า

ในแง่มุมมองทางประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับประวัติศาสตร์ และอิทธิพลของความเชื่อเรื่องพระเจ้าที่มีต่อสังคมมนุษย์

จากความสัมพันธ์เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพระเจ้ากับประวัติศาสตร์ พระเจ้าได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ มีอิทธิพลต่อสังคมมนุษย์มาช้านาน และเมื่อหันกลับมามองประวัติศาสตร์ของคนอีสาน ซึ่งเป็นชนกลุ่มหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว มีวัฒนธรรมความเชื่อในสายวัฒนธรรมเดียวกัน ได้ปรากฏความเชื่อหนึ่งที่มิทัศนะเกี่ยวกับเบื้องต้นของประวัติศาสตร์ และยังสืบต่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยในความเชื่อนี้ ได้อธิบายเบื้องต้นของการเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์มนุษย์ กล่าวถึงพระเจ้าองค์หนึ่ง ซึ่งคนไท-ลาวเรียกว่า แถน ได้สร้างโลก สร้างมนุษย์ มีความสัมพันธ์กับสังคมมนุษย์เรื่อยมา จนถึงยุคของประวัติศาสตร์ ที่สามารถสืบค้นหลักฐาน และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้ อีกทั้งความเชื่อเรื่องแถนยังมีบทบาทอยู่ในแต่ละช่วงสมัย เรื่อยมาจนถึงยุคปัจจุบัน แถนจึงมีความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ มีอิทธิพลต่อสังคม และวัฒนธรรมอีสานมาช้านาน

ความสัมพันธ์ระหว่างแถนกับประวัติศาสตร์อีสานนี้ จึงเป็นประเด็นที่ผู้เขียนสนใจ และใคร่ที่จะศึกษา เพราะโดยปกติแล้วการศึกษาเทววิทยา แม้ว่าจะเป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่องพระเจ้า และความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับโลก แต่ก็มีบทบาทพร่องในการศึกษาปัญหาเรื่องพระเจ้า เพราะความที่มักมีขอบเขตสนใจศึกษาปัญหาเรื่องพระเจ้าในบริบทของศาสนา หรือแนวคิดเท่านั้น ดังที่ สิวลี ศรีโล (2517) ได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าว่า เป็นปัญหาที่มีการโต้เถียงมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ เป็นสิ่งที่นักปรัชญาต้องการแสวงหาคำตอบ ที่เป็นประจักษ์พยานในการดำรงอยู่ของพระเจ้า ซึ่งบรรดานักปรัชญาคริสเตียนได้ให้คำอธิบาย และวิธีพิสูจน์ถึงการมีอยู่ของพระเจ้า ในการยืนยันการมีอยู่อย่างแท้จริงของพระองค์

วรายุทธ ศรีวรกุล (2539) ได้เสนอทัศนะของฮาร์ตชอร์นเกี่ยวกับพระเจ้าว่า พระเจ้าจะเป็นพระเจ้าได้นั้น พระองค์จะต้องสูงสุด และมีค่าควรแก่การกราบไหว้นมัสการ ฮาร์ตชอร์นจึงได้ประสานแนวคิดของเทวนิยมแบบคลาสสิกกับสรรพเทวนิยมเข้าด้วยกัน ทำให้การศึกษาทางเทววิทยาตะวันตก แต่เดิมใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาพระเจ้า ในศาสนาคริสต์ สามารถนำมาศึกษาปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้าในศาสนาเทวนิยมอื่น ๆ

สอดคล้องกับ พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข (2530) ที่มีความเห็นเกี่ยวกับเทววิทยาว่า เทววิทยาเป็นการศึกษาศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องพระเจ้าแบบตะวันตก แต่คำว่าศาสนายังรวมถึงศาสนาประเภทอเทวนิยมด้วย ดังนั้น การศึกษาทางเทววิทยาจึงออกจากขอบเขตของศาสนาเทวนิยม แล้วศึกษาศาสนาทุกศาสนา เพื่อจัดการศึกษาศาสนาอย่างเป็นระบบ เสนอเป็นความรู้ทางวิชาการ แต่ยังคงจำกัดขอบเขตเป็นการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้าอยู่

จากปัญหาขอบเขตความสนใจในการศึกษาเทววิทยา ที่ครอบคลุมเพียงเรื่องศาสนา และแนวคิดทางปรัชญา ทำให้การศึกษาเรื่องพระเจ้ามีความบกพร่อง เพราะเรื่องพระเจ้าไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องของศาสนา แต่มีอยู่ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติด้วย จึงมีความจำเป็นที่ต้องขยายขอบเขตการศึกษาไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ หรือใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการศึกษา ดังเช่นในกรณีนี้ที่เถนมีสถานะเป็นพระเจ้าสูงสุด มีบทบาท และอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์ของคนอิสาน จึงมีความจำเป็นทางเทววิทยาที่ต้องเข้าไปจัดการศึกษา เพื่ออธิบายถึงการดำรงอยู่ของเถน และความสำคัญของเถนที่มีต่อสังคมมนุษย์ ดังนั้น ในบทความความนี้ จึงมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของเถน การศึกษาที่ว่าด้วยเรื่องเถนในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างเถนกับประวัติศาสตร์ ว่ามีอิทธิพล และบทบาทต่อสังคมอิสานอย่างไร ทั้งจัดระบบการศึกษา และนำเสนอข้อมูลทางเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์เถน เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการอธิบายพฤติกรรมทางสังคม และวัฒนธรรมของคนอิสาน โดยมีความเชื่อเรื่องเถนเป็นแนวคิดเบื้องหลัง ทั้งที่เกิดขึ้นในอดีตจนถึงปัจจุบัน

## เทววิทยา

เทววิทยา (Theology) เป็นคำที่มาจากรากศัพท์ภาษากรีกสองคำ คือ Theos (พระเจ้า) และ Logos (ถ้อยคำ คำสอน หรือศาสตร์) ฉะนั้น ในแง่เฉพาะเจาะจง เทววิทยาหมายถึง หลักคำสอนอันว่าด้วยเรื่องพระเจ้า แต่หากพิจารณาความหมายซึ่งใช้กันทั่วไป หมายถึง หลักคำสอนไม่เฉพาะแต่เรื่องพระเจ้าเท่านั้น ยังรวมถึงหลักคำสอนทั้งหลายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของพระเจ้ากับจักรวาล การศึกษาทางเทววิทยาจึงมักกล่าวถึงกำเนิดของพระเจ้า คุณสมบัติของพระเจ้า การเข้าถึงพระเจ้า การปฏิบัติตัวต่อพระเจ้า การลงโทษของพระเจ้าต่อผู้ที่ละเมิดพระบัญญัติ และความมีอยู่จริงของพระเจ้า เป็นต้น

(แสง แสงบุตร, 2546, น. 6) แม้ว่าเทววิทยาจะเป็นวิชาที่ว่าด้วยพระเจ้า แต่ก็สนใจที่ศึกษาพระเจ้าในบริบทของศาสนา และแนวคิดเท่านั้น ทำให้การศึกษาทางเทววิทยาไม่ครอบคลุมปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้าได้ทั้งหมด และไม่สามารถตอบปัญหาของสังคมต่อปัญหาทางเทววิทยาได้ ดังนั้น เทววิทยาจึงต้องขยายขอบเขตการศึกษา ไม่จำกัดว่าเป็นพระเจ้าอย่างในศาสนาเท่านั้น หากแต่วิชาใด กิจกรรมใด มีการกล่าวถึงพระเจ้า ก็ถือว่าอยู่ในขอบเขตที่เทววิทยาจะต้องเข้าไปจัดการศึกษา เช่น พระเจ้าปรากฏในศาสนาก็ศึกษาเป็นเทววิทยาศาสนา พระเจ้าปรากฏในปรัชญาก็ศึกษาเป็นปรัชญาเทววิทยา พระเจ้าปรากฏในประวัติศาสตร์ ก็จัดการศึกษาเป็นเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ เป็นต้น

## เทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์

เทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ เป็นความสนใจที่จะศึกษาประเด็นเรื่องพระเจ้าในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ เพราะเมื่อพิจารณาข้อมูลทางศาสนาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์และตำนานทางศาสนา มักจะกล่าวถึงการสร้างโลก สร้างมนุษย์ของพระเจ้า จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่เทววิทยาลักษณะนี้ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่การศึกษาทางประวัติศาสตร์ก็หลีกเลี่ยงการเอาแนวคิดเรื่องพระเจ้าไปอธิบายข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ เพราะเรื่องพระเจ้าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ที่ใช้ในการสร้างประวัติศาสตร์ ดังนั้น การศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์จึงเป็นการศึกษาเรื่องพระเจ้าโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์สืบค้นจากหลักฐาน เอกสารวัตถุต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ มีขอบเขตการศึกษาอยู่ในมิติทางประวัติศาสตร์

จากการสำรวจข้อมูลของคัมภีร์ และตำนานทางศาสนาจะพบว่า มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นตำนานที่ไม่อาจพิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ แต่เป็นส่วนที่มีความสำคัญในการนำมาอธิบายคติความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีชีวิต และความรู้สึกนึกคิดของคนในยุคประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงรากฐานทางวัฒนธรรม และคติความเชื่อของสังคมปัจจุบัน และอีกส่วนหนึ่ง คือ อิทธิพลของพระเจ้าต่อสังคมมนุษย์ ที่เกิดขึ้น และมีผลจริงในประวัติศาสตร์ ดังนั้น หากจะทำการศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ สามารถแบ่งการศึกษาเป็น 2 แบบ คือ

1) การศึกษามโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นทัศนะทางศาสนาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนา รวมถึงตำนาน และความเชื่อของคนในยุคหนึ่งด้วย ไม่อาจพิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ แต่มีความสำคัญในการทำ ความเข้าใจประวัติศาสตร์

2) การศึกษาอิทธิพล และบทบาทของพระเจ้าที่มีต่อสังคมมนุษย์ เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น มีช่วงเวลา สถานที่ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น บันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร ภาพวาด โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น

การศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ จึงเป็นส่วนหนึ่งในการตีความทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระเจ้า และความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ รวมถึงบทบาทของศาสนาที่มีต่อประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ทำให้เราสามารถสร้างคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ และวัฒนธรรม รวมถึงการเข้าใจวิวัฒนาการของสังคม และการกำหนดทิศทางของสังคมมนุษย์ด้วย ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่ต้องมีการศึกษาเฉพาะ เพื่อสรุปเป็นข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับประวัติศาสตร์ เพื่อใช้ประโยชน์ในทั้งสองฝ่าย คือ ในทางเทววิทยา ใช้เป็นข้อมูลในการอ้างอิงถึงการดำรงอยู่ และพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้า ผ่านอิทธิพล และบทบาทของพระเจ้าที่กระทำต่อมนุษย์ โดยมีข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เป็นที่ยืนยัน ในส่วนของประวัติศาสตร์ สามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการคาดการณ์ และสร้างคำอธิบายความรู้ลึกลับนึกคิดของคนในยุคประวัติศาสตร์ ต่อการสร้างประวัติศาสตร์ และอารยธรรมของมนุษย์ การสำรวจ และจัดการศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาบทบาทของพระเจ้า ศาสนา ความเชื่อ ที่มีต่อประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในทุกมุมโลก

## เทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแณ

แณเป็นความเชื่อเรื่องพระเจ้า ที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว และเป็นความเชื่อสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสังคมอีสาน จึงมีความจำเป็นที่ต้องทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแณกับประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ หรือเป็นการศึกษาเทววิทยาประวัติศาสตร์แณ เพื่อศึกษาแณในฐานะพระเจ้าสูงสุดที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ มีความสัมพันธ์ และอิทธิพลต่อสังคมสังคมอีสาน

ความเชื่อเรื่องแกนปรากฏอยู่คู่กับประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์การศึกษาแกน หรือการศึกษาประวัติศาสตร์ จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาซึ่งกันและกันที่สำคัญคือความเชื่อเรื่องแกนไม่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา แต่ต้องสืบค้นจากเอกสาร ตำนานต่าง ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ แกนกับประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์จึงมีความเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างแยกไม่ออก และด้วยการศึกษาความสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์นี้ จะทำให้เราทราบถึงอิทธิพลของแกนที่มีต่อวัฒนธรรม วิถีชีวิต และความรู้สึกนึกคิดของคนอีสานในอดีต รวมถึงบทบาทที่แกนกระทำต่อสังคมอีสาน สามารถศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกนได้ใน 2 ประเด็น คือ

## 1. มโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์

คัมภีร์ทางศาสนามักปรากฏข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งบันทึกเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ศาสนา มีเนื้อหาเป็นตำนานที่ยกต่อการพิสูจน์ความจริง เช่น ทศนะเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของโลก การเกิดขึ้นของมนุษย์ และเรื่องเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถยืนยันได้ด้วยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าเคยเกิดขึ้นจริงหรือไม่ แต่มโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์นี้ มีความสำคัญอย่างมาก ในการอธิบายข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง ทำให้เกิดความเข้าใจต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ในอดีต รวมถึงในปัจจุบันด้วย ดังนั้น การศึกษาเทววิทยาประวัติศาสตร์แกนในประเด็นนี้ เป็นการสำรวจมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องแกน ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลังคติความเชื่อของคนอีสานในอดีต ดังนี้

### 1.1 ประวัติศาสตร์โลก ในมโนทัศน์เรื่องแกนนี้ แกนเป็นผู้สร้างโลก โดยมีแบบของโลกมาจากโลกของแกน สร้างด้วยการเนรมิตให้เกิดเป็นแผ่นดิน แผ่นหญ้า มีฟ้า มีแกน (องค์การคำของครูสภา, 2506, น. 137) เมื่อมนุษย์เกิดขึ้น โลกและแผ่นฟ้าจึงแยกออกจากกัน (สมิตร์ ปิตพัฒน, 2545, 36) นอกจากนี้ในนิทานปรัมปราได้กล่าวถึงปู่สังกะสาอย่าสังกะสี มนุษย์คู่แรกที่แกนส่งให้มาอยู่บนโลก ก็กล่าวถึงแผ่นดินเล็กเท่ารอยไถลอยอยู่บนน้ำก่อนที่จะขยายใหญ่ขึ้น นานวันเข้าแผ่นดินสองผืนก็ลอยมาบรรจบกันเป็นทวีปใหม่ (ศิราพร ณ ถลาง, 2539) เบื้องแรกในการสร้างของแกน จึงเนรมิตให้มีแผ่นดิน ลอยอยู่บนพื้นน้ำ ทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ แล้วแผ่นดินจึงเริ่มขยายใหญ่ขึ้น จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของโลกนั้นค่อย ๆ มีการวิวัฒนาการ จากเดิมมีแผ่นดิน แผ่นหญ้า

และแผ่นน้ำแข็งบอกถึงความสมดุลระหว่างน้ำและดินจึงทำให้เกิดพืชซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตแรก ๆ ของโลก และการที่แผ่นดินขยายใหญ่ขึ้น อาจเป็นเพราะว่าปริมาณน้ำในโลกลดลง ทำให้แผ่นดินขยายใหญ่ขึ้น โลกทัศน์นี้เองดูเหมือนจะสอดคล้องกับทฤษฎีทวีปเลื่อน (Continental Drift Theory) ของนักวิทยาศาสตร์ชาวเยอรมันชื่อ อัลเฟรด เวเกเนอร์ (Alfred Wegener) ซึ่งได้เสนอว่า ครั้งหนึ่งเคยมีผืนดินขนาดใหญ่เพียงผืนเดียวบนพื้นผิวโลกค่อย ๆ แตกออกเป็นเศษเล็กเศษน้อยลอยออกไปเพื่อสร้างทวีปอย่างที่เห็นในปัจจุบัน ในบางกรณีชิ้นส่วนที่ลอยอยู่ในน้ำก็ชนกัน และรวมตัวกันก่อตัวเป็นผืนดินขนาดใหญ่ขึ้นอีกครั้ง (Chander, R, 1999, p. 24) ดังนั้น แผ่นเปลือกโลกจึงมีการเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

อีกประเด็นหนึ่ง คือ การลอยตัวออกห่างกันระหว่างฟ้า และดิน อาจวิเคราะห์ได้ว่า น่าจะเป็นการก่อตัวขึ้นของชั้นบรรยากาศที่ค่อย ๆ ลอยตัวขึ้นและปกคลุมโลกเอาไว้ อาจเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการเกิดขึ้นโอโซนที่ทำหน้าที่กรองแสง UV ทำให้โลกมีความเหมาะสมในการกำเนิดสิ่งมีชีวิต นอกจากนี้ หากมองในมุมมองของมนุษย์ ที่เริ่มมีวิวัฒนาการหลังเกิดมาบนโลก อาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของประเทศที่ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งมหาสมุทร ซึ่งเป็นความเข้าใจภูมิศาสตร์ของมนุษย์แบบไม่สมบูรณ์ จึงคิดว่าพื้นดินที่ตนเองอาศัยอยู่ลอยอยู่บนพื้นน้ำ เมื่อมนุษย์เริ่มออกสำรวจพื้นดินจึงขยายใหญ่ขึ้น ขอบฟ้าที่มองเห็นจรดพื้นดินก็ขยายขึ้นตาม การเกิดขึ้นของโลกในความเชื่อเรื่องแกน จึงน่าจะเกิดจากการสังเกตภูมิศาสตร์ของมนุษย์ในสมัยโบราณ จักรวาลวิทยามีพื้นฐานมาจากการสังเกต และบ่อยครั้งที่การสังเกตนั้นไม่สมบูรณ์ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับพื้นที่และสิ่งแวดล้อม (Ryden, 2006, p. 5) และพื้นฐานการสังเกตที่ไม่สมบูรณ์จึงส่งผลต่อคำสอนทางศาสนา ทำให้ศาสนาที่ต่างกันมีทัศนะเกี่ยวกับโลก และจักรวาลที่ต่างกันออกไป เช่น ศาสนาของชาวอียิปต์โบราณที่เกิดในพื้นที่ทะเลทราย ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่เกิดบริเวณพื้นที่ภูเขาสูง ศาสนาซันโดที่เกิดบริเวณพื้นที่หมู่เกาะ ด่านาน และคติทางศาสนาในการอธิบายจักรวาลวิทยาเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของโลกก็ต่างกันไปด้วย

**1.2 ประวัติศาสตร์มนุษย์** แกนเป็นผู้สร้างมนุษย์ และส่งลงมาอาศัยอยู่บนโลก ลักษณะของการสร้างมนุษย์ เป็นการให้กำเนิดมากกว่าการสร้าง กล่าวคือ

มนุษย์มีกำเนิดมาจากขวัญของแถน และสืบเชื้อสายกันเรื่อยมาจนถึงมนุษย์ในยุคปัจจุบัน แบ่งออกได้เป็น 3 ยุค คือ

1.2.1 ยุคแรกเริ่ม มีชาวแถนคู่แรกลงมาอยู่บนโลกโดยคำสั่งของแถน คือ ปู่สังกะสา ย่าสังกะสีซึ่งปรากฏอยู่ในตำนานการสร้างโลกของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว หลายสำนวน และแต่ละสำนวนมักมีลักษณะเนื้อหาที่คล้ายกัน โดยมักเล่าว่า หลังจากปู่สังกะสา ย่าสังกะสีลงมาอยู่บนโลก ได้เริ่มสร้างมนุษย์ด้วยการปั้นจากดิน ปู่สร้างมนุษย์เพศชาย ย่าสร้างมนุษย์เพศหญิง เมื่อแผ่นดินลอยมาชนกันมนุษย์ชายหญิงจึงได้พบกัน และสมสู่กันจนเกิดเป็นเหล่ากอของมนุษย์ หลังจากนั้นปู่ยาก็สร้างสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ บางพื้นที่ที่เก่าปู่สังกะสา ย่าสังกะสี อยู่แผ่นดินคนละพื้นลอยอยู่เหนือน้ำ เมื่อน้ำลดปู่กับย่าจึงได้พบกันและสมสู่กันจนเกิดเป็นมนุษย์เผ่าต่าง ๆ (ศิราพร ณ ถลาง, 2539) หากมองสาระสำคัญของเรื่องนี้ คงเป็นการนำเสนอการเกิดขึ้นของมนุษย์ การมีอยู่ของเพศชายและเพศหญิง ต้องมีความสัมพันธ์กัน

1.2.2 ยุครอยต่อหลังน้ำท่วมโลก หลังยุคแรกดำเนินมาไต่ระยะหนึ่ง มนุษย์ทั้งหลายเริ่มละเลยต่อคำสั่งของแถน จึงถูกลงโทษด้วยการบันดาลให้น้ำท่วมโลก มนุษย์ตายเกือบหมด มนุษย์ที่รอดตายจากน้ำท่วม ก็ต่อแพ และล่องแพขึ้นไปอยู่กับแถนบนเมืองฟ้า หลังจากนั้นแถนก็กล่าวสอนให้เคารพต่อแถน แล้วส่งให้มาอยู่บนโลกอีกครั้ง (องค์การคำของคุรุสภา, 2506, น. 137) มนุษย์กลุ่มนี้เป็นมนุษย์ที่ถูกสร้างและสืบเชื้อสายมาจากปู่สังกะสา ย่าสังกะสี เป็นชาวแถนที่สามารถเดินทางไปมา และอาศัยอยู่บนเมืองแถนได้

1.2.3 ยุคกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ เป็นต้นกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ในปัจจุบัน หลังจากมนุษย์ในยุคที่สองรอดตายลงมาอยู่บนโลกอีกครั้ง แถนได้ให้ควายเขาลู่เอาไว้ทำนา เมื่อควายตายบังเกิดเป็นครีอน้ำเต่าปูงออกมาจากจอมควาย และในน้ำเต่าปูงนี้ก็มีเผ่าพันธุ์มนุษย์อยู่ในนั้น ปู่ลางเซิง และขุนคานซึ่งเป็นมนุษย์ในยุครอยต่อจึงได้เจาะผลน้ำเต่าปูง มนุษย์จึงไหลออกมาจากผลน้ำเต่าปูงจำนวนมาก และกำเนิดเป็นต้นตระกูลมนุษย์เผ่าต่าง ๆ (องค์การคำของคุรุสภา, 2506, น. 138-139) มนุษย์ที่เกิดจากน้ำเต่าปูงนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์ในปัจจุบัน ซึ่งแตกต่างไปจากมนุษย์ในสองยุคข้างต้นที่มีลักษณะเป็นมนุษย์พิเศษ คือ เป็นชาวแถนที่ลงมาอยู่บนโลก มีอิทธิฤทธิ์ และ

อำนาจพิเศษ สามารถเดินทางไปกลับ และอาศัยอยู่บนเมืองแกนได้ ส่วนมนุษย์ที่เกิดจากน้ำเต้าปุง เป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาทั่วไปไม่สามารถเดินทาง และอาศัยอยู่บนเมืองแกนได้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ แต่จะกลับไปเมืองแกนก็ต่อเมื่อเสียชีวิต ขวัญ หรือวิญญาณก็จะออกจากร่าง และเดินทางกลับเมืองแกนไปอยู่กลับผิบรรพบุรุษบนเมืองแกน แล้วก็กลายเป็นแกนในที่สุด (จุฑพล ทองสกล, 2553, น. 77) ความเชื่อที่ว่านี้ยังเป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลังวัฒนธรรมของคนอีสาน เช่น พิธีส่งขวัญคนตายกลับสู่เมืองแกน การเตรียมข้าวของเครื่องใช้ให้ผู้ตายเอาไปใช้ในเมืองแกน การลงช่วงเลี้ยงผี หรือการอัญเชิญเหล่าแกน และผิบรรพบุรุษลงมายังโลกมนุษย์ เพื่อสอบถามเรื่องฝน อาการเจ็บป่วย หรือความทุกข์ร้อนต่าง ๆ เป็นต้น

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้น สรุปได้มีโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์นี้ได้ว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่สืบเชื้อสายมาจากแกน มีแกนเป็นผู้ให้กำเนิด เมื่อมาอาศัยอยู่บนโลกมนุษย์ ผ่านปรากฏการณ์ธรรมชาติที่แตกต่างกัน จนมีวิวัฒนาการมาจนถึงมนุษย์ในปัจจุบัน เพราะมนุษย์ในยุคที่หนึ่งกับสอง มีความเป็นมนุษย์ที่แตกต่างไปจากมนุษย์ในปัจจุบัน แต่ก็มี การเชื่อมโยงถึงสายสัมพันธ์ของมนุษย์มาถึงยุคที่สาม จึงมีความเป็นไปได้ที่มนุษย์จะมีวิวัฒนาการในยุคกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ การวิวัฒนาการนี้อาจเกิดขึ้นจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของโลก จากยุคดึกดำบรรพ์เรื่อยมาจนถึงยุคปัจจุบัน ถ้าหากเปรียบเทียบโครงสร้างของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ กับมนุษย์ในปัจจุบันก็จะเห็นความแตกต่างทางโครงสร้าง หรือแม้แต่มนุษย์ที่อาศัยบนที่สูง กับพื้นที่ราบก็มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ ในเรื่องของ การเกิดขึ้นของมนุษย์ในทัศนะความเชื่อเรื่องแกนนี้ ถูกนำมาบันทึกเป็นส่วนหนึ่งของพงศาวดารล้านช้าง เพื่อบอกเล่าความเป็นมาของมนุษย์ ก่อนก่อตั้งราชวงศ์ลาวล้านช้างด้วย

**1.3 ประวัติศาสตร์สังคม** การรวมตัวกันขึ้นของสังคมมนุษย์ เริ่มจากการที่มนุษย์เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน ตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมีจุดมุ่งหมายบางประการที่ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน ในความเชื่อเรื่องแกนได้กล่าวถึงการกำเนิดขึ้นของสังคมมนุษย์ ตั้งแต่แกนได้ส่งมนุษย์คู่แรกมาบนโลก เป็นสังคมโลกขนาดใหญ่โดยรวม เมื่อมนุษย์เพิ่มจำนวนมากขึ้นจึงเกิดเป็นกลุ่มสังคมย่อยบนโลก และมีพัฒนาการของการรวมกลุ่มกันระหว่างสังคม ผลที่ตามมาคือ จำนวนสมาชิกในกลุ่มเพิ่มขึ้น ความจำเป็นของ

ปัจจัยที่ใช้ในการดำรงชีพก็เพิ่มขึ้นตามด้วย สมาชิกในสังคมจึงต้องช่วยกันแก้ปัญหา ด้วยการเพิ่มปัจจัยการผลิต เช่น ทำการเพาะปลูก การพัฒนาเครื่องมือ เครื่องใช้ และ รวมถึงการกระจายกลุ่มสังคมย่อย ดังเช่นที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง ตอนที่ปูสาวเชิงสอนคนในสังคมทำนา ทอผ้า และตั้งกฎศีลธรรมต่าง ๆ (องค์การคำของคุรุสภา, 2506, น. 139) หลังจากนั้นมนุษย์ก็พัฒนาเข้าสู่ระบบสังคม แล้วก็มีการขยายตัวของสังคมกลายเป็นชนเผ่าต่าง ๆ มีการพัฒนาระบบการปกครอง เมื่อการปกครองมีการขยายอำนาจมากขึ้น ก็เข้าสู่สังคมรัฐในที่สุด

มโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์นี้ มักเป็นแง่มุมทางศาสนา มากกว่าความจริงของประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่อาจตัดขาดไปจากความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้เขียน หรือนึกคิดเกี่ยวกับมโนทัศน์นี้ ซึ่งมีปัจจัยของเรื่องสังคมที่อยู่ สิ่งแวดล้อม ค่านิยมของสังคมสมัยนั้นรวมอยู่ด้วย ในประเด็นนี้ มุ่งเป้าไปที่ความเชื่อเรื่องแกน เป็นหลักใหญ่ในการอธิบายมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ เพื่อประโยชน์ทางด้านศาสนา ทำให้เกิดข้อผูกมัดระหว่างแกนกับมนุษย์ และส่งผลต่อประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในยุคต่อมา และถึงแม้ข้อเท็จจริงนี้ จะไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง หรือไม่ แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่ทำให้มนุษย์สามารถสร้างอารยธรรมของตนเองขึ้นมาได้ จึงเป็นสิ่งที่ต้องยอมรับการมีอยู่ของแกน ในฐานะแนวคิดรากฐานของการเกิดขึ้นของสังคม อีกประการหนึ่ง คือ ข้อมูลมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์เป็นข้อมูลสำคัญที่จะทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ รวมถึงเหตุผลในการสร้างอารยธรรมของมนุษย์ ดังนั้น ข้อมูลมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์นี้จึงมีความเป็นภูมิปัญญา และต้นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างประวัติศาสตร์ และเป็นที่มาของความเชื่อ และวัฒนธรรมของคนอีสานในปัจจุบันด้วย

## 2. ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง

ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นเรื่องราวของมนุษย์ในอดีต มีช่วงเวลาของประวัติศาสตร์และปรากฏมีอยู่จริง สามารถสืบค้นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น การจดบันทึก เอกสาร ตำรา โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น ในประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงนี้ มีส่วนที่กล่าวถึงบทบาทของแกนที่กระทำต่อสังคม และมีผลต่อหน้าประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ดังนั้น ในประเด็นนี้ จะเป็นการศึกษาบทบาทของแกนที่มีต่อสังคมอีสาน

ในอดีต โดยวิเคราะห์จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ที่แกนเข้ามามีบทบาทต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต และมีผลต่อสังคมอีสาน ได้ดังนี้

**2.1 บทบาทต่อการปกครอง** หากสืบค้นไปในประวัติศาสตร์อีสาน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชนชาติไท-ลาว จะพบว่า ความเชื่อเรื่องแกน เข้ามามีบทบาทต่อการปกครอง ดังนี้

**2.1.1 ความชอบธรรมของผู้ปกครอง** แกนเข้ามามีบทบาทในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครอง เป็นคติเรื่องลูกฟ้าลูกแกน คือ ชนชั้นปกครองเป็นคนที่แกนส่งมาเพื่อปกครองมนุษย์ มีความชอบธรรม มีอำนาจบารมี มีอภิสิทธิ์เหนือมนุษย์ทั้งปวง กษัตริย์ในราชวงศ์ลาวจึงเชื่อว่าเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาแต่ขุนบรมราชา ผู้ที่แกนส่งลงมาเพื่อปกครองมนุษย์ เช่น กรณีเจ้าฟ้าจ๋ม อ้างความชอบธรรมตามขัตติยวงศ์สืบต่อมาจากบรรพบุรุษ โดยมีขุนบรมราชาเป็นปฐมวงศ์ อาศัยอำนาจของแกนชั้นปกครองอาณาจักร ตามคติลูกฟ้า ลูกแกน (โสภี อุณหะยา, 2554, น. 5) และอีกนัยหนึ่งแกนมีอำนาจในการสร้างความชอบธรรมให้กับชนชั้นปกครองได้ ก็สามารถยึดความชอบธรรมนั้นกลับมาได้ หากผู้ปกครองไม่ปกครองโดยธรรม เช่น กรณีพญาลังอิราชไม่ทรงธรรมประชาชน และเสนาบดีจึงปลดพระองค์ออกจากกษัตริย์ โดยอ้างอำนาจของผีฟ้า (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม.ป.ป., น. 87) บทบาทเหล่านี้ เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ และอิทธิพลของแกนที่มีต่อการปกครองในอดีต

**2.1.2 ความเป็นใหญ่ของชนชาติ** ในช่วงของประวัติศาสตร์ของชนชาติไท-ลาว ก่อนที่จะมีการอพยพลงมาสร้างเมืองใหม่บริเวณประเทศลาว และภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน ดินแดนแถบนี้ เคยเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองของชนชาติอื่นมาก่อน เช่น ลัวะ และขอม เป็นต้น เมื่อชนชาติดั้งเดิมอ่อนแอลง ชนชาติไท-ลาว เรื่องอำนาจก็แผ่อิทธิพลมาปกครองดินแดนแถบนี้ในที่สุด และเพื่อยืนยันความเป็นใหญ่ในชนชาติของตน จึงอ้างความเป็นลูกฟ้า ลูกแกน ซึ่งเป็นที่มาของการเรียกชนชาติตนว่าพวกไท พวกลาว และเรียกชนชาติอื่นในความหมายอื่น หรืออ้างความเชื่อเรื่องแกนในการแบ่งชนชั้นของกลุ่มคนต่าง ๆ ให้เกิดมีฐานะ หน้าที่ต่างกัน เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของแกน เช่น เรื่องพวกข้าเกิดก่อนเป็นพี่จึงต้องเสียสละเป็นข้ารับใช้

พวกลาวที่เป็นน้อง (พระยาบำเรอบริรักษ์ (สาย ณ มหาไชย), 2461) เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวคิดในการแบ่งการปกครอง และเพื่อจำแนกชนชาติออกจากกันโดยเอาเรื่องแถบมาเป็นแนวคิดในการจัดระเบียบการปกครอง

**2.2 บทบาทต่อสังคม** แณมีอิทธิพลต่อการจัดการโครงสร้างทางสังคมและวิถีชีวิตของคนอีสานในอดีต เป็นแนวคิดที่สร้างขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ของคนในสังคมอีสาน เช่น แนวคิดเรื่องลูกฟ้า แนวคิดเรื่องขวัญ และแนวคิดเรื่องกมิ่งสายแนนมาใช้ในการจัดระบบทางสังคมอีสาน เช่น

**2.2.1 การเกิดขึ้นของสังคม** สังคมอีสานเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว หลายกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน การรวมกันขึ้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันนี้ เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดความเป็นชนชาติ ที่มีกำเนิด และสายวัฒนธรรมเดียวกันมาแต่โบราณ ก่อนที่จะแตกแยกเป็นชนชาติไท-ลาวกลุ่มต่าง ๆ โดยมีแนวคิดเรื่องแถบเป็นตัวหล่อหลอมความเป็นชนชาติเดียวกัน คือ เป็นชนชาติที่เกิดจากแถบ มาจากเมืองแถบ ก่อนที่จะมีการอพยพ และตั้งถิ่นฐานใหม่ แต่ก็ยังคงใช้ชื่อไท-ลาว ในการเรียกชนชาติของตน ก่อนที่จะมารวมตัวกัน และพัฒนาเป็นสังคมอีสานในปัจจุบัน

**2.2.2 ระบบโครงข่ายทางสังคมอีสาน** คือ ความเป็นกลุ่มสังคมเดียวกันของคนอีสาน อาศัยความเชื่อเรื่องแถบเป็นตัวเชื่อมโยงกลุ่มสังคมเข้าด้วยกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบกลุ่มเครือญาติทางสังคมขนาดใหญ่ มีอิทธิพลอย่างมากในการจัดการสังคมอีสานในอดีต เป็นระบบโครงข่ายทางสังคมของชนชาติพันธุ์ไท-ลาว โดยมีแนวคิดเรื่องทุกคนเป็นลูกฟ้า ลูกแถบเป็นนโยบายในการจัดการสังคม

**2.2.3 สายสัมพันธ์แน่นแฟ้นของสังคมอีสาน** ความสามัคคีปรองดองเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างสังคมอีสาน ทั้งความเชื่อเรื่องลูกฟ้า ลูกแถบ และระบบสังคมแบบครอบครัว ล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสังคมที่มีความสามัคคีปรองดอง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นับตั้งแต่อดีตสังคมจะเป็นปึกแผ่นได้ก็เพราะความสามัคคี การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเห็นอกเห็นใจกัน จึงจะสามารถพาให้สังคมผ่านพ้นปัญหาต่าง ๆ ได้

**2.2.4 สังคมครอบครัว** จากคติเรื่องลูกฟ้า และสายมิ่งสายแนนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับสัมพันธ์ของคนในสังคมอีสาน เกิดเป็นรูปแบบโครงสร้างทางสังคม

แบบครอบครัว ทำให้คนในสังคมอีสานมีความสนิทสนมกัน และเคารพกันเป็นเหมือนคนในครอบครัว มีความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ไม่ได้จำกัดโดยความเป็นสายเลือด แต่รวมถึงความเป็นสังคมเดียวกันด้วย แนวคิดเหล่านี้ล้วนสะท้อนแนวคิดพื้นฐานของคนอีสาน ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์แบบครอบครัวในการสร้างสังคม ซึ่งมีข้อดีทำให้เกิดความสามัคคี และความอบอุ่นใจของคนในสังคมด้วยกัน เพราะโดยแนวคิดพื้นฐานของมนุษย์ครอบครัวถือว่าเป็นสถาบันที่มีความใกล้ชิด และมีความปรารถนาดีให้แก่กัน

2.2.5 จารีตทางสังคม เป็นระบบที่สร้างขึ้นเพื่อบริหาร และจัดการสังคมแบบองค์รวม ที่ทุกคนยึดถือ และกระทำในทำนองเดียวกัน เช่น การเคารพในบรรพบุรุษ สังคมอีสานในอดีตมีความเข้มข้นของการเคารพในบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นดวงวิญญาณของบรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว มีการลำดับวิญญาณบรรพบุรุษ โดยให้แกนเป็นผีใหญ่อยู่สูงสุด เป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ทั้งหมด ผีดำ หรือผีเจ้าโคตรเจ้าวงศ์ (ชลธิรา สัตยารัตนา, 2561, น. 80) เป็นผีประจำสายตระกูล ชนเผ่า หมูบ้าน หรือสังคมนั้น ผีบรรพบุรุษเป็นวิญญาณญาติที่ล่วงลับไปแล้ว แนวคิดนี้มีบทบาทต่อศีลธรรมพื้นฐานของสังคมอีสาน เช่น ความสัมพันธ์ครอบครัว การลำดับเครือญาติ การเคารพผู้อาวุโส เป็นต้น

2.2.6 สังคมเกษตรกรรม สังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรมทำนาปลูกข้าว มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตที่ต้องอาศัยฟ้าฝน โดยเชื่อว่าแกนเป็นเทพเจ้าแห่งฝน ในการทำนาจึงมีการบูชาแกนเพื่อบอกกล่าวให้ปล่อยฝนลงมา เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ การบอกกล่าวผีปู่ตา เป็นต้น ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งในวิถีชีวิตของคนอีสาน เป็นอาชีพและระบบเศรษฐกิจที่อยู่กับคนอีสานในอดีต และยังสืบต่อมายังสมัยปัจจุบัน

บทบาททางด้านสังคมนี้ เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างแกนกับสังคมอีสาน และแม้ว่าในปัจจุบัน สังคมอีสานจะมีการพัฒนาไปตามปัจจัย และรูปแบบของสังคมสมัยใหม่ แต่ก็ยังปรากฏเค้าโครง และรูปแบบของสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องแกน แสดงให้เห็นว่า แกนมีบทบาทต่อสังคมอีสาน และเป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังโครงสร้างทางสังคมอีสานในปัจจุบันที่สืบต่อมาจากสังคมในอดีต

2.3 บทบาทต่อวัฒนธรรม แกนมีบทบาทเป็นแนวคิดเบื้องหลังของวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น การนับถือธรรมชาติ การนับถือวิญญาณ เป็นต้น ในอดีตแกนมีความสำคัญอย่างมากต่อวิถีชีวิต

ความเป็นอยู่ของคนอีสาน เพราะความไม่เข้าใจต่อปรากฏการณ์ของธรรมชาติ และสภาพของสังคมที่ยังไม่มีความเจริญทางด้านเทคโนโลยี แถนจึงเป็นที่พึ่งในยุคนั้น มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความเคารพต่อแถน และกลายเป็นวัฒนธรรมที่กระทำสืบต่อกันมา ในปัจจุบัน วัฒนธรรมบางอย่างเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแถนยังคงได้รับการยอมรับ และสืบต่อกันมาในสังคมอีสาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ พิธีเสียดเคราะห์ พิธีส่งแถน พิธีแปลงขวัญ การสู่ขวัญ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของแถน ในความเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนของผลผลิตทางวัฒนธรรมในอดีต และเป็นอารยธรรมของชนชาติที่กระทำสืบต่อกันมาช้านาน วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับแถนจึงเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของคนอีสาน ที่ได้ร่วมกันกระทำขึ้น สร้างขึ้นเพื่อความตึกามบางอย่าง และกระทำสืบต่อ ๆ กันมา เป็นเครื่องยืนยันความสัมพันธ์ของแถนที่มีต่อสังคมอีสานในทุกยุคสมัย

**2.4 บทบาทต่อศิลปวัตถุ** ในการสร้างศิลปวัตถุในแต่ละครั้งนั้น ผู้สร้างจำเป็นจะต้องมีวัตถุประสงค์ของการสร้างเพื่อให้วัตถุนั้นมีประโยชน์ หรือบรรลุเป้าหมายของการสร้างศิลปวัตถุต่าง ๆ จึงมีความสำคัญในตนเอง และมีความหมายในการสร้าง โดยเฉพาะวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อ ที่ต้องมีความพิเศษ เพื่อแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ หรือสื่อความหมายเป็นพิเศษ ใช้คติความเชื่อเป็นพื้นฐานหลักในการสร้าง และในร่องรอยทางประวัติศาสตร์ มีโบราณวัตถุหลายชิ้น ถูกสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแถน เช่น การค้นพบหินดาว และสัญลักษณ์รูปดาว สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายถึงแถน ลวดลายบนหน้ากลองมโหระทึกที่มีการสลักเรื่องราวจักรวาลวิทยาตามคติความเชื่อเรื่องแถน สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น เพื่อสื่อถึงคติเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องแถน เช่น รูปกบ น้ำเต้า สัญลักษณ์เครื่องเพศ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงค่านิยม และอิทธิพลของความเชื่อเรื่องแถนต่อการสร้างศิลปวัตถุ และเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการยืนยันการมีอยู่ของความเชื่อ และอิทธิพลของแถนที่มีต่อสังคมในอดีต

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า แถนเป็นส่วนหนึ่งของช่วงประวัติศาสตร์ มีความสัมพันธ์กับสังคมอีสานในอดีต มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของสังคม ทั้งการมีบทบาทต่อการปกครอง สังคม วัฒนธรรม และศิลปวัตถุ ล้วนสะท้อนให้เห็น

ความจริงของแกนในความเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ มีอิทธิพลต่อความเจริญ และความเสื่อมของสังคม สังคมอีสานในปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลผลิตของสังคมในอดีต จึงปฏิเสธความสัมพันธ์ที่ว่า แกนมีส่วนร่วมในการสร้างสังคมไม่ได้ เพราะแกนเป็นสิ่งปรากฏมีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ฉะนั้น แกนจึงเป็นต้นตอกำเนิดของสังคมมนุษย์ในปัจจุบันด้วย

## ประโยชน์ในการศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกน

เทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกนเป็นการประยุกต์การศึกษาทางเทววิทยา เพื่อให้เกิดความครอบคลุมการศึกษาเรื่องพระเจ้า เพราะแต่เดิมการศึกษาทางเทววิทยาเป็นความสนใจปัญหาเรื่องพระเจ้า และถูกนำมาใช้ในการศึกษาเฉพาะในบริบทของศาสนา และปรัชญาเท่านั้น ทำให้การศึกษาทางเทววิทยาไม่ครอบคลุมเรื่องพระเจ้า เพราะว่าในปัจจุบัน ปัญหาเรื่องพระเจ้าไม่ได้มีเฉพาะในเรื่องของศาสนา หรือเป็นเพียงแค่แนวคิด แต่ยังมีอยู่ในหลากหลายกิจกรรมในสังคม ทั้งแบบที่นิยมทางศาสนา และค่านิยมสมัยใหม่ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับใช้เทววิทยาให้เหมาะสม เพื่อให้เกิดการศึกษาเรื่องพระเจ้าอย่างครอบคลุม ซึ่งในบทความนี้ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างพระเจ้ากับประวัติศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาทางเทววิทยาที่ต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาพระเจ้าในบริบทของประวัติศาสตร์ โดยใช้ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องแกนกับประวัติศาสตร์อีสานเป็นกรณีศึกษา เพื่อเสนอวิธีการศึกษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ และนำเสนอเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับพระเจ้ากับประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ สามารถสรุปสาระสำคัญของการศึกษาเทววิทยาประวัติศาสตร์แกน ได้ดังนี้

### 1. ความครอบคลุมในการศึกษา

เทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกน เป็นการแสดงวิธีการศึกษาเทววิทยา เพื่อให้เกิดความครอบคลุมไปยังการศึกษาประวัติศาสตร์ ในประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้า ศาสนา หรือความเชื่อ แกนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ ก็จะได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ และถูกนำเสนอในบริบทของสิ่งที่เป็แนวคิดเบื้องหลังที่มีอิทธิพลต่อประวัติศาสตร์ มีความสำคัญเป็นองค์ความรู้ เพื่อใช้ในการอธิบายคติความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนอีสานในอดีต รวมถึงปัจจุบันด้วย

## 2. การประยุกต์ใช้เทววิทยา

แกนไม่ได้เป็นเรื่องที่มีขอบเขตเฉพาะในศาสนา และความเชื่อเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงกิจกรรมอื่น ๆ ในสังคมอีสาน ดังที่ยกตัวอย่างแกนกับประวัติศาสตร์ หากจะมีการศึกษาแกนในประวัติศาสตร์ซึ่งอยู่ในฐานะพระเจ้าที่มีบทบาทต่อสังคมมนุษย์ จึงมีความจำเป็นที่ต้องมีการประยุกต์ใช้เทววิทยา เพราะแต่เดิมเทววิทยาเป็นความสนใจเรื่องพระเจ้า ถูกนำมาใช้ในบริบทของศาสนาและปรัชญา หากแต่เรื่องแกนนี้ มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์จึงควรมีการพัฒนา และประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของเนื้อหา จึงจะทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เหมาะสม แก่นที่ถูกนำเสนอผ่านการศึกษาวรรณคดีประวัติศาสตร์ จึงมีคุณค่าเป็นแนวคิดสำคัญที่มีอิทธิพล และบทบาทต่อสังคมอีสานในแต่ละช่วงของประวัติศาสตร์

## 3. ใช้วิธีการศึกษาได้อย่างเหมาะสม

แกนเป็นความเชื่อที่แนบอิงอยู่กับประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสังคมอีสาน การเข้าไปศึกษาเรื่องแกน จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ด้วย ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการศึกษา จึงควรมีการใช้วิธีทางประวัติศาสตร์มาปรับใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา เช่น การมีหลักฐานทางโบราณคดี การจดบันทึก วัตถุพยานทางประวัติศาสตร์ เพื่อใช้ในการตีความความเชื่อเรื่องแกน เป็นการใช้ข้อมูล และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในการยืนยันการมีอยู่ของแกน จึงจะทำให้เกิดความเหมาะสมในการศึกษาวรรณคดี และองค์ความรู้เรื่องแกนที่ได้มา ก็จะถูกจัดอยู่ในฐานะแนวคิด ภูมิปัญญา หรือต้นทุนความรู้ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าต่อการอนุรักษ์

## 4. นำเสนอองค์ความรู้ใหม่

การที่เทววิทยาก้าวออกจากบริบทของการศึกษาศาสนาทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ เพราะใช้วิธีการศึกษาอื่นที่นอกเหนือจากคำสอนของศาสนา พรมแดนการศึกษาทางเทววิทยาจึงมีขอบเขตที่กว้างขึ้น สามารถยืมใช้วิธีการใหม่มาปรับใช้เพื่อศึกษาเรื่องพระเจ้า ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่ทางเทววิทยา อีกทั้งยังสามารถตอบโจทย์ของสังคม ในปัญหาที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระเจ้าได้อย่างเหมาะสม ดังนั้น เทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแกนจึงเป็นองค์ความรู้ใหม่ เพื่อใช้ในการสนับสนุน

องค์ความรู้ทางเทววิทยา ในการศึษาการดำรงอยู่ของพระเจ้า และเหตุผลในการยืนยัน การมีอยู่ของพระเจ้า โดยใช้เหตุผลทางประวัติศาสตร์เป็นหลักฐานยืนยัน

ความสำคัญในการศึษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแฉก เป็นจักระบบ ความเชื่อเรื่องแฉก อีกทั้งเป็นการศึษาความเชื่อเรื่องแฉก ที่มีอิทธิพล และบทบาท ต่อประวัติศาสตร์อีสาน เป็นการยืนยันการมีอยู่ของแฉก ในความเป็นส่วนหนึ่ของ ประวัติศาสตร์ โดยมีประวัติศาสตร์เป็นลึ่ยืนยัน และด้วยเหตุผลนี้ คนอีสานจึงปฏิเสธ การมีอยู่ของแฉกไม่ได้ เพราะมีแฉกเป็นส่วนสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ เป็นบทบาท ที่แฉกกระทำต่อคนอีสาน ซึ่งก็สอดคล้องกับวัฒนธรรมอีสานในปัจจุบัน ที่ยังคงความเชื่อ และรูปแบบของวัฒนธรรมนี้เอาไว้ เป็นบทบาทของคนอีสานที่กระทำต่อแฉก ในการให้ ความเคารพ สืบสาน และต่อ ยอดความเชื่อนี้ ดังนั้น การศึษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ ของแฉก นอกจากจะศึษาถึงที่มาของความเชื่อในเชิงประวัติศาสตร์แล้ว ยังเป็นการศึษา เพื่อสร้างองค์ความรู้สำคัญในการอธิบายความรู้สึกก็นึกคิดสำคัญของคนอีสานในการ รวมสร้างประวัติศาสตร์ เป็นภูมิปัญญา และวัตถุดิบสำคัญทางความเชื่อที่จะใช้ในการ ผลิตสร้างวัฒนธรรม และค่านิยม เพื่อตอบโจทยความต้องการของสังคมอีสานเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน

## สรุป

การศึษาเทววิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแฉก เป็นการวิเคราะห้ความสัมพันธ์ ระหว่างแฉกกับมนุษย์ ในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ เพื่อยืนยันการมีอยู่ของแฉก ในความ เป็นลึ่ที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์ และแนวคิด ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ ทางประวัติศาสตร์ เป็นเหตุผลทางสังคมที่ยืนยันว่า แฉกมีบทบาทที่กระทำต่อสังคม มนุษย์ เป็นส่วนสำคัญในการผลักดันสังคมให้มีการพัฒนา หรือเสื่อมถอย ซึ่งเป็นพลวัต ของสังคมที่เกิดขึ้นจริงในอดีต จึงปฏิเสธความมีอยู่ของแฉกไม่ได้ เพราะสังคมปัจจุบัน เป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ และไม่ว่าสังคมปัจจุบันจะดำรงอยู่เช่นไร ลึ่ที่ต้องมี เหมือนกัน คือ รากฐานทางประวัติศาสตร์ ทุกสังคมบนโลกที่ปรากฏมีอยู่จริง จึงต้อง มีประวัติศาสตร์เป็นรากเหง้าของสังคม และเมื่อสืบย้อนไปในที่สุดของประวัติศาสตร์ ก็จำเป็นจะต้องมีต้นตอของเรื่องราวทั้งหมด เพราะสังคมมนุษย์ในปัจจุบันมีอยู่จริง

และการที่สังคมมนุษย์มีอยู่จริงนี้ อีกนัยก็เป็นการสะท้อนความมีอยู่ของต้นตอของสังคมด้วย สถานะทั้งสองจึงเป็นเหตุผลยืนยันการมีอยู่ของกันและกัน และในทศวิทยาเชิงประวัติศาสตร์ของแถบนี้ ก็คือ แถบเป็นต้นตอของประวัติศาสตร์ ซึ่งสามารถสืบจากสิ่งที่มีอยู่จริงทางประวัติศาสตร์ ย้อนกลับไปสู่มนต์ศน์ทางประวัติศาสตร์ โดยอาศัยความสัมพันธ์ของความเชื่อ ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม และแนวคิดของคนในสังคม เชื่อมโยงความสัมพันธ์เข้าด้วยกัน เป็นสายสัมพันธ์แถบกับประวัติศาสตร์ของคนอีสาน ในการสร้างสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยมที่ส่งผลเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน คติความเชื่อเรื่องแถบจึงเป็นวัตถุดิบสำคัญทางวัฒนธรรมของคนอีสาน ที่ใช้เป็นทุนในการผลิตสร้างใหม่ และส่งออกวัฒนธรรม เป็นการปรับใช้ต่อยอด ในขณะเดียวกันก็เป็นการสืบสานความเชื่อให้คงอยู่ แสดงให้เห็นถึงเหตุผลความต้องการทางสังคมต่อคุณค่าของแถบที่กลายเป็นสำนึกร่วมของคนในสังคมอีสาน

## เอกสารอ้างอิง

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (ม.ป.ป.). *พงศาวดารแห่งประเทศไทย*. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2561). *ผ้าแถบ กำเนิดรัฐไท สวรรครากต้นตอ คนไทชุมชนไท-ลาว และความเป็นไท/ไต/ไทย/สยาม*. กรุงเทพฯ : ชนนิคม.
- พนมเทียน บุญส่งเสริมสุข. (2530). *ความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าในพระหมสูตร* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- พระยาบำเรอบริรักษ์ (สาย ฦมาไชย). (2461). *พงศาวดารเมืองแกลง* [ประชุมพงษาวดารภาคที่ 9]. พิมพ์แจกในงานปลงศพ พระยานรารักษ์กิติศรีรัชฎากร (เอม ฦมาไชย). โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- วรยุทธ ศรีกุล. (2539). *วรรณคดีของฮาร์ตซาร์นเกี่ยวกับพระเจ้า : การอ้างเหตุผลสนับสนุน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

- ศิริพร ฌ ฌาง. (2539). *การวิเคราะห์ตำนานการสร้างโลกของคนไทย*. สถาบันวิจัยและพัฒนาฝ่ายพัฒนาและเผยแพร่งานวิจัย. ทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. เล่มที่ 15.
- สมิตร ปิตีพัฒน์. (2545). *ศาสนาและความเชื่อไทดำในสิบสองจุไทยสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์.
- สิวลี ศิริไล. (2517). *ปัญหาเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้า (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สืบแสง พรหมบุญ. (2527). *ปรัชญาประวัติศาสตร์ [ปรัชญาประวัติศาสตร์]*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- แสง แสนบุตร. (2546). *เอกสารประกอบการสอนปรัชญาศาสนา*. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- โสภี อุ่นทะยา. (2554). *ภาษากฎหมายโบราณลาว*. เอกสารประกอบงานสัมมนาโครงการสัมมนาระดับภูมิภาคเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมประเภทเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือวันที่ 27-29 สิงหาคม 2554, โครงการอนุรักษ์โบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม. 1-11.
- องค์การคำของคุรุสภา. (2506). *พงศาวดารเมืองล้านช้าง* [ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2]. กรุงเทพฯ : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.
- Chander, R. (1999). Wegener and his theory of Continental drift. *Resonance*, 4(7), 24-41.
- Ryden, B. (2006). *Introduction to Cosmology*. Department of Astronomy. The Ohio State University.